

to the Episcopal gathering. So the priests and the clerk, members of various religious institutions, mayor were elected by parishioners and priest was ordained and blessed by the bishop.

In this article the author tried to analyze and highlight the main features of unification and nationalization of spiritual and religious sphere of Ukrainian people, including Podolyan, according to the Moscow- Byzantine designs and standards. It was the most clearly manifested through:

- *Unification of the Ukrainian church management structures;*
- *Appointment of Russians or immigrants from Ukraine, who passed appropriate trainings in Russian dioceses and thoroughly fulfilled the instructions of the tsarist government and the Synod to the key hierarchical positions;*
- *Russification of Ukrainian clergy personnel through training, education and going through the initial church service in Russia;*
- *Worship, printing religious literature, periodicals published in Church Slavonic language;*
- *Widespread organization of Orthodox education in Russian only, ban of the Ukrainian language use.*

Key words: *incorporation, unification, identity, Ukrainian Orthodox Church, iconography, church architecture, songs, democratic principles, the clergy, the Russian Orthodox Church, the spiritual and religious sphere.*

Отримано 06.08.2014 р.

УДК 94(477.87)''18/19'':323.1(=161.2)

Р. Майор

ОСОБЛИВОСТІ МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Р. Майор. *Особливості менталітету українців Закарпаття (середина ХІХ – початок ХХ ст.). У статті проаналізовано ряд особливостей менталітету українців Закарпаття у середині ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано, що формування частини з них у значній мірі було зумовлене тривалим перебуванням українського населення у складі Угорщини та проведенням мадярською владою відносно нього політики мадяризації. Процес денационалізації українців призвів до деформації їх національної свідомості та пам'яті, сприяв формуванню нових та загостренню вже існуючих негативних рис характеру: зрадництва, байдужості, пасивності, конформізму тощо. На думку автора, саме гіпертрофована терплячість була однією з причин майже повної відсутності громадської активності українців та їх спротиву політиці мадяризації у 1870-х – на початку 1890-х рр. У статті подано визначення таких понять як менталітет, комплекс етнічної меншовартості, мадяронство. Зроблено акцент на тому, що комплекс неповноцінності по-різному проявився у духовної*

та світської інтелігенції, з одного боку, та селян – основної частини українського народу – з іншого. Опрацьований фактичний матеріал дозволив зробити висновок про специфіку українського національного характеру у представників різних соціальних станів, протягом різних часових відрізків, в різних регіонах України.

Ключові слова: духовенство, Закарпаття, ідентичність, інтелігенція, комплекс меншовартості, мадяронство, мадяризація, менталітет, русини, свідомість, Угорщина, українці.

Р. Майор. Особенности менталитета украинцев Закарпатья (середины XIX – начало XX в.). В статье проанализирован ряд особенностей менталитета украинцев Закарпатья в середине XIX – начале XX вв. Доказано, что формирование части из них в значительной степени было обусловлено длительным пребыванием украинского населения в составе Венгрии и осуществлением венгерскими властями политики мадяризации. Процесс денационализации украинцев привел к деформации их национального сознания и памяти, способствовал формированию новых и обострению уже существующих негативных черт характера: предательства, равнодушия, пассивности, конформизма и т. п. По мнению автора, именно гипертрофированная терпеливость была одной из причин практически полного отсутствия общественной активности украинцев и их сопротивления политике мадяризации в 1870-х – начале 1890-х гг. В статье дано определение таких понятий как менталитет, комплекс этнической неполноценности, мадяронство. Сделан акцент на том, что комплекс неполноценности по-разному проявился в интеллигенции, с одной стороны, и крестьян – основной части украинского народа – с другой. Проработан фактический материал позволил сделать вывод о специфике украинского национального характера у представителей разных социальных сословий, в течение различных временных отрезков, в разных регионах Украины.

Ключевые слова: духовенство, Закарпатье, идентичность, интеллигенция, комплекс неполноценности, мадяронство, мадяризация, менталитет, русины, сознание, Венгрия, украинцы.

Проблема менталітету (ментальності) упродовж останніх десятиліть є однією з найбільш актуальних та складних напрямків наукових досліджень різних суспільно-гуманітарних наук: філософії, психології, історії, культурології та ін. Така велика увага до вивчення даного феномену обумовлюється тим, що менталітет багата в чому детермінує поведінку спільноти (соціальну, політичну, культурну та ін.) і цим самим позначається на розвитку суспільно-політичної, культурної та інших сфер життєдіяльності суспільства. А вивчення його особливостей дозволяє краще і глибше зрозуміти сутність і причини багатьох історичних фактів, явищ та процесів.

Не зважаючи на те, що сьогодні в історіографії є чимало робіт, присвячених проблемі менталітету українців (русинів)¹, порушена автором проблема досі не ставала предметом спеціального дослідження ні українських, ні зарубіжних науковців. Проте, загальнотеоретичні роботи вче-

них, де порушувалася проблема ментальності, є цінними для з'ясування суті і причин формування тих чи інших типологічно подібних явищ, які досліджуються у даній статті. Так, вважаємо також цілком слушними зауваження Е. Макаренка, котрий відмічав, що нація, яка тривалий період перебувала під «іноземним гнітом і культура якої піддавалась тотальному нищенню, набуває нових ментальних рис... У такої нації розвиваються мімікрія, крайній консерватизм, комплекс меншовартості. Політична культура поневоленої нації характеризується конформізмом, забуванням власних традицій і символів, насиченням суспільних відносин чужоземними цінностями та нормами»².

Зважаючи на актуальність та невивченість цієї проблеми, виникає необхідність написання розвідки, де були б з'ясовані та проаналізовані особливості менталітету українців Закарпаття у середині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключове значення у даній статті посідає поняття «менталітет», без пояснення смутності якого не можливо розкрити порушену проблему. У працях сучасних дослідників під ним розуміють сукупність соціально-психологічних якостей і рис, світосприйняття, світогляд, спосіб мислення і суму детермінуючих поведінкових реакцій, які є певною цілісністю, що проявляється у різних сферах життєдіяльності певної людської спільності та її індивідів³. Цією спільністю може бути не лише окрема нація (українці, поляки, французи), але й окремий суспільний прошарок (інтелігенція, духовенство, селяни) чи група людей, об'єднана однією релігією тощо. У зв'язку з цим загальна характеристика менталітету окремої нації може не завжди і не цілком співпадати з системою ознак (рис) її окремих соціальних прошарків, яким часто притаманні власні особливості, стандарти поведінки, способи сприйняття оточуючого світу, реакції на нього.

Не зважаючи на те, що менталітет є відносно сталим, традиційним, він усе ж зазнає певних трансформацій під впливом різних суспільно-політичних, культурних, ідеологічних та інших факторів. Доказом цього є ті істотні зміни та деформації традиційної структури українського менталітету, які виникли у результаті тривалого перебування українських земель під владою інших держав (Наддніпрянщини у складі Російської імперії, Галичини – Польщі та Австрії, Закарпаття – Угорщини), що проводили політику асиміляції українців – русифікацію, колонізацію, мадяризацію. Це стало основною причиною формування в українців такої вкрай негативної риси національного характеру як комплекс етнічної меншовартості (неповноцінності)*, який і сьогодні залишається доволі поширеним в українському суспільстві. Він проявляється у несвідомому чи свідомому, гіперболізованому, а часто й абсолютно безпідставному, відчутті особистої

* Комплекс етнічної меншовартості (неповноцінності) – психологічний комплекс, що формується у нації (етносі) у результаті довготривалого й інтенсивного процесу її денационалізації іншою нацією, яка відіграла роль титульної (панівної) у державі.

нижчості та малозначимості в порівнянні з представниками іншої нації. У зв'язку з цим особистістю починають засвоюватися атрибути «еталонної» (титульної), домінуючої у державі національності: її культура, мова, релігія, національна ідентичність тощо, внаслідок чого вона (особистість) не лише не шанує, але й зневажає власну націю, культуру, мову, її історію, що, у свою чергу, призводить до деформації національної свідомості, пам'яті та ідентичності людини⁴. У Наддніпрянщині цей комплекс відомий як малоросійство*, в Галичині – як малопольськість, а на Закарпатті – як мадяронство. Термін «мадяронство» походить від слова «мадярони», яке в XIX – першій половині XX ст. у русинському середовищі стало символом національної зради і використовувалося сучасниками для позначення змадяризованих українців (як правило, духовенства та інтелігенції), котрі притримувалися промадярської орієнтації, переймали угорську культуру, мову, соромилася свого народу, приховували своє руське (українське) походження й прикидалися мадярами, сприяли здійсненню політики мадяризації русинів⁵. Яскравим прикладом мадярона був один із священиків у Лаборці, який говорив: «Я Русин тільки в церкві, а вийшовши із церкви – Мадяр»⁶. Даний феном також виразно ілюструє та велика кількість закарпатського кліру, яка, виконуючи роль вчителів у школах, навіть не знала досконало руської мови⁷, а за успіхи учнів у вивченні угорської щорічно отримувала доплату-нагороду у розмірі 20-30 гульденів. Нерідкими були випадки, коли задля того, аби отримати таку нагороду вони не вчили жодного предмету окрім мадярської мови⁸. За таких обставин можна тільки уявити, який рівень освіти був в учнів народних шкіл. Однак, учителів, разом з чиновниками, це мало хвилювало. Для них більше значення мав отой фальшивий «мадярський патріотизм», яким вони так любили похвалитися перед владою⁹.

Поведінка мадяронів не обмежувалася простим відреченням від свого народу, своєї культури, мови та релігії, оскільки ці процеси мали два невтільних наслідки. По-перше, духовна та світська інтелігенція, досить швидко почала засвоювати систему цінностей титульної угорської нації й тим самим вступала в конфлікт із самою собою, своєю попередньою системою цінностей, з одного боку, та з селянами, які залишалися носієм української етнокультурної ідентичності – з іншого. А, по-друге, з пасивних об'єктів мадяризації, вона, прагнучи вислужитися перед угорською владою, поступово перетворювалися на її активних суб'єктів. Як зазначав О. Духнович, «настала боротьба русинів проти русинів! Змадяризовані

---

* С. Маланюк відмічав, що малоросійство – «наша історична хвороба... хвороба многовікова, отже хронічна...», то – «неміч, хвороба, каліцтво внутрішньонаціональне. Це – національне поразенство...», це – «затмарення, ослаблення і – з часом – заник історичної пам'яті». А малорос, за С. Маланюком, – це «тип національно-дефективний, скалчений психічно, духовно, а – в наслідках, часом – і расово» (Маланюк Е. Малоросійство / Е. Маланюк. – Нью Йорк: Видання «Вісника» ООЧСУ, 1959. – С. 9-16).

русини подібно дияволом пекельним стають проти русинів, їх знищити бажають, тобто: мадяризувати, і стерти в Угорщині руське плем'я...»¹⁰.

Як бачимо, несвідоме й значно перебільшене відчуття власної неповноцінності проявлялося в інтелігенції у компенсуючій це відчуття поведінці – агресії, негативному ставленні до всього руського (українського), що було яскравим проявом комплексу неповноцінності. Вищенаведені факти підтверджують думку О. Грабович, яка, розглядаючи питання колоніальної спадщини у сьогоденній Україні, підкреслювала, що засвоюючи погляди й цінності колонізаторів*, значна частина українського суспільства стає на шлях руйнування української культури власними руками¹¹. У свою чергу, один із найвідоміших дослідників колоніалізму, зокрема психопатології колонізації Ф. Фенон, відмічав, що людина, яка прийняла систему цінностей колонізаторів, починає ненавидіти і зневажати себе, чим поглиблює власне приниження і поневолення¹². Цілком зрозуміло, що така ситуація не лише не сприяла розвитку українського національного, громадського та політичного рухів у Закарпатті, але й стала однією з основних перешкод їх розвитку. Адже та частина суспільства, яка мала відіграти роль основної рушійної сили вищезазначених рухів, своєї функції, як правило (бо мова тут не йде про всю інтелігенцію), не виконувала й займала діаметрально протилежну позицію.

На нашу думку, найважливішим фактором, що призвів до відречення світської і духовної інтелігенції від свого народу, культури, мови, ідентичності, була політика мадяризації, яку проводила угорська влада. У середині держави Будапешт створював такі умови життя і психологічний клімат для національних меншин, які змушували останніх, часто наперекір особистим принципам та переконанням, адаптуватися до нових умов життя шляхом відречення від власних національних атрибутів (культури, мови і т. д.), політичних, релігійних та інших поглядів. Базовий інстинкт самозбереження брав верх над вільним вибором окремої людини та її ціннісними орієнтаціями. Як справедливо зауважували історики П. Сміян, І. Поп та В. Шандор, в угорському соціумі, якому притаманний високий рівень нетерпимості по відношенню до немадярських національностей, лише відмова від своєї народності, визнання себе мадяром та «патріотична» діяльність, як правило, давали можливість отримати освіту, зберегти чи зайняти високу посаду й просуватися по кар'єрній драбині, або просто мати засоби для існування¹³. Зазначимо, що досить часто відречення русинів від рідної мови, віри чи національної ідентичності, особливо на-

* Тут і далі, використовуючи слова «колонізатор», «колонізований», збережено термінологію вчених, на праці яких посилається автор статті. При цьому зазначимо, що під терміном «колонізатор» мається на увазі нація, яка у полінаціональній державі займає домінуюче значення, роль «титульної», панівної (як угорці по відношенню до українців, словаків та ін. національностей в Австро-Угорській імперії). Відносно до непанівної у державі нації (національної меншини), яка часто є об'єктом політики асиміляції з боку домінуючої нації, відповідно вживається термін «колонізований» народ (нація).

передодні та в період Першої світової війни, носило лише формальний характер. У багатьох випадках це була чи не єдина можливість зберегти власне життя за умов проведення угорською владою жорстоких репресій проти закарпатців. За своєю сутнісною характеристикою така модель поведінки українців була мімікрією-захистом*, абсолютно не пов'язана зі зрадництвом.

Зазначимо й на тім, що серед українців, підданих процесу асиміляції, знаходилось чимало таких, котрі, всупереч тиску з боку держави та різним несприятливим обставинам життя, не відріклися від свого народу, своєї культури й мови¹⁴. А це говорить про існування у той час (підкреслимо, що не завжди, бо інколи вибору не було) двох можливих діаметрально протилежних варіантів поведінки. Більша частина інтелігенції зайняла промядлярську життєву позицію за відсутності вагомого (мова не йде про те, що його не було взагалі) тиску на неї з боку влади, громадськості чи конкретних обставин життя, коли це не загрожувало їй ні втратою робочого місця, ні арештом чи вбивством. Не маючи твердої і чіткої життєвої і національної позиції, будучи слабохарактерною, безпринципною та боязкою, піддавшись страху, а часто й через особисті егоїстичні амбіції, вона самостійно обрала шлях ренегатства, всупереч можливості вибрати іншу позицію.

Недарма О. Духнович підкреслював, що «все лихо» від «вишнурованих русинів», котрі «в доломанах (угорський національний одяг – Р. М.) вбрані, відносячись до аристократії, по руськи не знають, і вчитися не хочуть... Скажи ти правду, чи не більше шкодять народності нашій самі руські демагоги, ніж мадяри? Хто протестував проти правильного вибору на сейм краєвий п. Адольфа Добрянського? Чи не самі русини? І то ще священники, отці і покровителі руського народу (як вони себе називати люблять)! Так, браття, не приписуймо же мадярам наші утиски, але приписуймо нам чи собі! Скаржимося, що інші нас утискають, але протидії не

---

* Соціальна мімікрія – специфічний спосіб адаптивної поведінки, коли соціальні суб'єкти (індивіди, групи, спільноти), хитруючи, свідомо вдаючись до подвійної моралі та амбівалентності особистих ціннісно-нормативних систем, втілюють у соціальне життя маскувальну соціальну роль, яка відповідає суспільним експектаціям та інституційованим нормам і стандартам. Це також уявно розроблена особистістю чи групою імітаційна рольова гра, завдяки якій вони, пристосовуючись до суспільно визнаних соціокультурних стандартів і зразків поведінки, вводять в обман інших людей, безпосередньо (чи опосередковано) зіштовхуючи їх між собою, прагнучи захиститися від несприятливих зовнішніх умов (пережити їх) або досягти бажаного соціального статусу, успіху чи гараздування під певною машкарою, яка найкраще сприймається в ціннісно-нормативному вимірі соціуму. Сутнісною особливістю мімікрії-захисту є тактика виживання людей за несприятливих (або нестерпних для них) зовнішніх умов; мімікрії-гараздування – стратегія реалізації своїх егоїстичних інтересів під маскою дотримання і виконання найвищих за суспільною значущістю і соціальною схвальністю ролей і функцій; соціального мімітизму – життєве кредо «стати і бути чужим Я». (Лобанова А.С. *Форми соціальної мімікрії за цільовим призначенням та способи їх реалізації в суспільному житті*).

робимо – ми завжди малодушні і, сказати правду, ми самі не хочемо рухатися!... Так, браття, не нарікаймо на чужих, але берімося і ми до справи..., зрівняємося і ми з іншими сусідніми народами!»¹⁵. Відсутність у частини русинів патріотизму, їх пасивність, малодушність, продажність відмічав також М. Драгоманов¹⁶. Дорікав українцям Закарпаття і один із дописувачів «Слова». У статті «Мадяризація і латинізація» він підкреслював, що закарпатці самі вчили своїх дітей молитися угорською мовою, хоча ніхто їм не забороняв молитися по-руськи. «Лиш ми самі своїм обрядом соромимося навіть перехреститися!» – зазначав автор на сторінках львівської газети¹⁷. У той же час закарпатські євреї, хоч і піддалися процесу асиміляції, молилися вдома і в синагозі єврейською мовою, а не угорською¹⁸. Зважаючи на таку поведінку українців, слухними є зауваження відомого українського письменника, культуролога та публіциста Є. Маланюка, котрий акцентував увагу на тому, що «малоросійство (додамо, як і мадяронство – Р.М.) – це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція. Капітуляція ще перед боєм»¹⁹.

У той час, як більшість представників закарпатської інтелігенції (духовної і світської) відщуралась від власного народу, значна частина галицької, буковинської чи румунської інтелігенції зайняла іншу позицію. Як писав 1916 р. Д. Дорошенко, між українською інтелігенцією у Галичині та Закарпатті існує «ціла безодня в настроях і поняттях»: перша була свідомо своєї української національності та потребою праці серед населення, а друга – «замкнена у своїм егоїстичнім відчуженні від народу, змадяризована у своїм приватнім та громадським житті»²⁰. А С. Ключурак у своїх спогадах, порівнюючи румунську інтелігенцію з українською (на прикладі міста Мараморош-Сигіт), відмічав істотну різницю між ними: румунська інтелігенція, як правило, залишилася вірною своєму народові, тоді як національно свідомої української інтелігенції в Сиготі було мало. При цьому, румуни всюди і при кожній можливості демонстрували приналежність до свого народу²¹, що зрідка можна було побачити серед закарпатської інтелігенції та духовенства.

Аналізуючи різні аспекти комплексу меншовартості закарпатців, підкреслює кілька важливих моментів. По-перше, особливість мадяронства полягала у тім, що на відміну від малоросійства, яке, як зазначав Є. Маланюк, «було завжди хворобою не лише півінтелігентською, але й – передовсім – інтелігентською...»²², воно було «захворюванням» притаманним у першу чергу духовенству, а вже потім – світській інтелігенції. Зумовлювалося це тим, що в Закарпатті провідне місце у громадсько-політичному та національному русі середини XIX – початку XX ст. належало духовенству, як найбільш освіченій верстві населення, а не інтелігенції, питома вага якої у суспільстві була тоді малочисельною у порівнянні з представниками кліру.

По-друге, комплекс меншовартості по-різному проявився у духовної та світської інтелігенції, з одного боку, та селян (основної частини україн-

ського народу), з іншого. Останніх він, як у Закарпатті, так і в Наддніпрянщині, торкнувся найменше²³. Для освіченої частини населення був притаманний спектр характеристик, вказаний нами вище у визначенні феномену комплексу неповноцінності. Для селян же не були властиві ренегатство, відмова від рідної мови та релігії, сліпе підкорення й служіння угорській владі тощо. Однак, досить часто для них було характерне свідоме чи несвідоме відчуття своєї неповноцінності, нижчості порівняно з угорцями, безхарактерність, нестача почуття національної гідності, самоповаги й гордості, приниженості перед представниками домінуючою нацією. Останнє неодноразово відзначала ужгородський журнал «Листок»²⁴, а на початку ХХ ст. підкреслив історик Д. Дорошенко: «верховинці, в порівнянні з мадярами, відзначаються бистрішим розумом, але дуже не на користь собі одрізняються од мадяр своїм упаданням і улесливістю перед старшими і значнішими; мадяр завжди являється мужчиною з характером, а українець ніби дитиною...»²⁵.

Відмічаючи особливості комплексу меншовартості селян, зазначимо, що вони у більшості випадків мали особистісно-психологічний зміст, а не культурний, оскільки, як справедливо підкреслив американсько-канадський історик П.-Р. Магочій, у закарпатському селі єдиною мовою була руська, в культурі переважали руські елементи, і не існувало ніякого синдрому вищості угорської культури супроти нижчості руської – синдрому, з яким молода інтелігенція зустрічалась у містах²⁶. У той же час на теренах Наддніпрянщини ситуація була дещо іншою, позаяк селяни нерідко соромилися говорити українською мовою і, розмовляючи з представниками «вищих клас», намагалися вставити стільки російських слів, скільки могли²⁷. Описуючи навчальний процес у реальній школі, відомий громадський діяч Є. Чикаленко у своїх спогадах відмічав, що там панувала «натурально московська» атмосфера, як і по всіх школах Росії, однак з тією різницею, що тут учнів ніхто не переслідував за розмову між собою на українській мові, як це робилося у державних школах. А згадуючи про своїх шкільних товаришів, він підкреслював, що «найменше говорили українською мовою і найменше цікавились українським рухом селянські хлопці...; вони одні й соромилися рідної мови і не признавалися до неї, за рідкими виїмками, мабуть, бажаючи швидше позбутися отого тавра – «мужицтва»»²⁸. Та загалом, як у Закарпатті, так і в Наддніпрянщині, комплекс меншовартості у селян був розвинений слабше і не включав усього спектру тих негативних рис, які були притаманні для інтелігенції. Причина цього, на нашу думку, полягала у тім, що процес асиміляції торкнувся селян, внаслідок їх значної відстороненості від угорського соціокультурного середовища та ряду інших факторів, меншою мірою ніж представників освіченої верстви.

Формуванню в українців комплексу меншовартості сприяла не лише шовіністична політика угорської влади, але й негативні риси менталітету і поведінка самих угорських громадян, які на побутовому рівні у спілку-

ванні з українцями постійно намагалися показати свою вищість, підкреслити простакуватість, неосвіченість закарпатців, обзивали їх «дикунами-рушняками»²⁹, «дурними русинами»³⁰, «смердючими рутенами»³¹, «свинями»³², а то й взагалі не вважали за людей³³. Таке зверхнє ставлення мадярів було характерне не лише до українців, але й інших слов'янських народів, а також німців³⁴. Відомий закарпатський будитель О. Духнович зазначав, що «у них (мадярів – Р.М.) всі народи – бидло, скоти, тільки один мадяр був людиною», «хто не мадяр, той і не людина»³⁵. Дрібні угорські чиновники, економі та інші часто говорили, що «цивілізують» слов'ян, оскільки вважали їх народом грубим, неосвіченим й аморальним³⁶. Український вчений В. Шандор підкреслював, що мадяри навіть на початку ХХ ст., коли посилилася загроза розпаду Австро-Угорщини, а надання національним меншинам імперії рівних прав з угорцями та німцями могло би уповільнити цей процес, не змогли «позбутися своєї національної пихи та хоробливої амбіції панування»³⁷. Підтвердженням цього є слова угорського державного діяча А. Аппонія, котрий зазначав: «Якщо мадяри є панами-господарями, то інші раси мусять бути слугами, і поки ці відносини існують, є абсурдом говорити про рівність»³⁸.

Мадяри зі зневагою дивилися на українців, а угорські поміщики могли навіть побити українських селян, якщо ті з ними не віталися³⁹. Описуючи навчальну атмосферу в Ужгородській гімназії на початку ХХ ст., закарпатський громадсько-політичний діяч С. Клочурак у своїх спогадах зазначав, що «синки мадярської шляхти часто підкреслювали, що ми, русини, з ними не можемо рівнятися, бо ми, мовляв, сини простаків («поростів»), нічого цінного не мають»⁴⁰. Це призводило до того, що між студентами мадярської національності та українцями виникав прихований антагонізм, який часто переростав у ненависть⁴¹. Поступово цей національний антагонізм наростав і призвів до того, що в роки Першої світової війни ненависть українців як до угорців, так і до всього угорського, а також католицизму, набрала масового характеру⁴².

Як бачимо комплекс меншовартості свідомо, чи несвідомо, нав'язувався не лише владі, але й самим угорським суспільством. Така ситуація у результаті призводила до того, що нація, яка стала об'єктом приниження і глузування, з часом починала до цього зводити й, відповідно, сприймати себе як щось справді неповноцінне, меншовартісне. Недарма дослідники постколоніалізму стверджують, що колонізований народ поступово засвоює негативний образ самого себе, який йому нав'язують колонізатори, переймає зневагу та зверхність колонізаторів на себе як свою внутрішню ознаку, чужа негативна оцінка стає самооцінкою, ненависть до гнобителів обертається ненавистю до самого себе та представників свого народу⁴³. Однак, з іншого боку, нав'язування комплексу меншовартості часто призводило і до виникнення гострої реакції спротиву з боку об'єкта приниження, загострення його національної самосвідомості, гордості та самоповаги, штовхало на захист власних національних цінностей, мови, релігії (віри),

культури. А тому можна констатувати, що прикріплення українцям даного комплексу призводило до формування двох амбівалентних, діаметральних протилежних наслідків.

Негативний вплив на розвитку національного руху мали такі риси характеру українців як байдужість та апатія, які в XIX ст. відмічали чимало громадських та політичних діячів, науковців. Характерно, що ці риси були притаманні як селянам, так і «мозку» нації – інтелігенції. Дана проблема часто порушувалася на сторінках різних періодичних видань. Ужгородський часопис «Листок»⁴⁴ та львівська газета «Слово»⁴⁵ на своїх шпальтах неодноразово відмічали, що саме байдужість інтелігенції є однією з причин духовної бідності та культурного занепаду закарпатців. А угорськомовна газета «Kelet» («Схід») писала наступне: «угорські Русини (і люд, і інтелігенція) занепадають тілом і душею, погибають, зникають»⁴⁶. При цьому підкреслювалася байдужість священників, котрі турбувалися лише про власні матеріальні статки, до долі селян. Чернівецька «Буковина» звинувачувала у такій скрутній ситуації (у культурному занепаді народу) інтелігенцію, яка не вживала народну розмовну мову, а видавала свої праці, газети «язичієм»^{*} чи російською мовою, незрозумілими для населення⁴⁷.

Зауваження чернівецького часопису були небезпідставними. По-перше, мова, яку вживала інтелігенція, дійсно була серйозною перешкодою у поширенні освіти. Селяни скаржилися навіть галичанам, що їх не вчать «по простому» (на розмовній мові)⁴⁸. Однак, закарпатські русофіли та мадярони не зважали на інтереси населення. По-друге, більшість інтелігенції та духовенства справді були індиферентними до народу, його майбутнього, а часом і взагалі ставилися до нього зверхньо, зі зневагою. Так, редактор «Карпат» М. Гомичков, виступаючи проти літературних поглядів М. Драгоманова, зазначав коротко і зрозуміло: «... Драгоманов хоче від нас, щоб ми писали мовою слуг, але література пишеться скрізь для панів»⁴⁹. При цьому, М. Гомичкова абсолютно не цікавили «слуги», їх інтереси для нього нічого не значили⁵⁰. Утім простою зневагою чи байдужістю до життя селян, підвищення їхнього рівня освіти справа не обмежувалася. Як зазначав на початку 1870-х рр. один із закарпатських дописувачів «Слова», інтелігенція ненавиділа «простонароддя» й мало хто взагалі турбувався про нього⁵¹. А відомий галицький громадсько-політичний діяч та учений В. Охримович підкреслював, що закарпатська інтелігенція, як світська, так і духовна, дуже мало цікавилася політикою, наукою й літературою, а

---

* «Язичіє» – штучна мова (утворена внаслідок поєднання церковнослов'янської, російської та місцевих діалектів української мови), яка вживалася прихильниками русофільського (москвофільського) руху в Галичині, Буковині та на Закарпатті у XIX – на початку XX ст. Воно не було кодифікованим. Показник процентного відношення слів церковнослов'янської, російської та української мов у кожного автора, який використовував «язичіє», був різним і не сталим. В ньому застосовувалися кирилиця та історико-етимологічний правопис і воно було малозрозумілим для абсолютної більшості селян.

натомість більше турбувалася про власну вигоду і користь⁵². Її егоїзм та кар'єризм відзначала також газета «Слово»⁵³ та М. Драгоманов, котрий у своїх спогадах зазначав: «Пригадав я мадярську й жидівську зневагу народу, темноту народну, тупість, егоїзм і слабодушність інтелігенції руської, – і мені стало гірко, як ніколи не було...»⁵⁴. У результаті все це призводило до дистанціювання між селянами та інтелігенцією та духовенством. Відповіддю на байдужість, егоїстичність, кар'єризм, зрадицтво та ненависть духовної та світської інтелігенції до селян стало формування в останніх також почуття ненависті до священства та влади⁵⁵.

Як вже зазначалося вище, така риса як байдужість була характерна не лише для кліру та інтелігенції, але й для найчисельнішої верстви населення – селян, щоправда проявлялася вона в інших аспектах. Зокрема, відомі громадські діячі Закарпаття, такі як О. Духнович⁵⁶ та І. Раковський⁵⁷, нарікали на апатії населення щодо читання і отримання освіти в цілому. Останній з вищезазначених діячів таку ситуацію пояснював пануванням у свідомості селян стереотипу нібито навчання – це «панська справа». Вони, як зазначав І. Раковський, «не вважали грамотність життєвою потребою, а надають їй значення панської розкоші», вважали освіченість атрибутом тих, хто бажає обіймати високі посади чи «хоче бути паном», а тому й ставилися до освіти байдуже⁵⁸. Крім того, газета «Görögkatolikus Szemle» («Греко-католицький огляд») 1918 р. повідомляла про те, що селяни не поважають розумову діяльність, якою займається інтелігенція, і вважають її менш цінною, за свою грубу фізичну працю⁵⁹. На думку історика Ю. Присяжнюка, скептичне сприйняття селянами (розглянуто на прикладі Наддніпрянщини, що в принципі, на нашу думку, характерно і для Закарпаття – Р.М.) «всього спектру можливих виявів людського інтелекту» було спричинене оригінальним способом їхнього традиційного мислення – генетизмом*. Ієрархія цінностей та відношення до освіти у них залишалися у майже нерухомому стані, а занадто повільна еволюція, у свою чергу, призводила до «фактичної відсутності попиту на освіченість, архаїчне розуміння перспектив особистісного самоствердження в цій царині»⁶⁰.

Зміна відношення населення до освіти прослідковується лише на початку ХХ ст. Відомий угорський економіст Е. Еган 1901 р. відмічав: «руси ни переймаються поступом»⁶¹, а І. Брацайко 1908 р. в альманахові «Січ» писав, що «люди вже не такі як колись, вони тепер бажають вчитися, купують книжки, але нема кому вчити на рідній мові»⁶². 1915 р. в одній із статей, поміщеній у «Вістнику Союзу визволення України», вказувалося, що селяни Закарпаття проявляли великий інтерес до українського шкільництва й нарікали, що в них не вчать «по простому» (тобто на розмовній мові). Автор статті, очевидно український січовий стрелець, відзначав, що

* Генетизм – «повернутий у минуле» спосіб мислення, який формував самобутню соціальну активність, визначав оригінальність громадсько-політичного самовираження та освітньої самореалізації селян (Ю. Присяжнюк).

часописи у закарпатців зустрічав рідко. Але при цьому підкреслював і те, що книги і газети користувалися серед них попитом всюди⁶³.

Слід зауважити на тому, що така проблема як байдужість населення до власного розвитку (культурного, освітнього тощо), національних та політичних справ, у другій половині XIX ст. була притаманна і для українців Буковини. Так, на сторінках чернівецького часопису «Буковина» зазначалося: «Русин вже з природи млявий, податливий, дуже приклонний до лінії; для того то у нас так мало запалу до праці, так мало відваги до свobodного життя, так мало патріотичного запалу, а противно така безгранична байдужність, такий мізерний сервілізм для чужих гадок і мрій. Ми лінуємося порушити наш мозок до самостійної праці; най чужі люди о нас промишляють, най чужі люди нам розкажуть: хто ми? Чиї ми діти? Та кудам стреміти? – Бо ми люди без мозгу, без крові і серця, нам годі пізнати, що є правдиве, добре та красне!»⁶⁴. Підкреслювалась байдужість селян до питання їх національної приналежності – «русини» вони чи «руський народ», а також те, що їх, як правило, цікавили лише справи пов'язані із землею, яка була для них годувальницею⁶⁵.

Аналогічна ситуація була характерна і для Наддніпрянщини. Є. Чикаленко зазначав у своїх спогадах, що всі селяни «були неграмотні, байдужі до всього, що не торкалося їхнього матеріального життя»⁶⁶, однак, були серед них і винятки – «свідомі та інтенсивні українці»⁶⁷. А на початку XX ст. підкреслював: «Є села в яких майже всі селяни свідомі націоналісти, навіть шовіністи українські; це залежить від учителя, чи від фершала, який пробудив у них ту свідомість»⁶⁸. Та загалом, рівень національної свідомості селян на початку XX ст. залишався низьким. Як зазначав Ю. Присяжнюк, «вочевидь, регіональна (як і релігійна та родинна) належність більше важила для селян за загальноукраїнську ідентичність»⁶⁹, «почуття національної ідентичності майже не проникло в їхнє (селянське – Р.М.) середовище...»⁷⁰.

Крім того, для українського менталітету XIX – початку XX ст. була характерна й така риса як загальна аполітичність⁷¹. М. Юрій називав політичну апатію «хворобою нації», спричиненою довготривалою відсутністю державності⁷². У свою чергу Ю. Присяжнюк констативував, що селяни Наддніпрянщини (в політичній сфері) не були здатними до конструктивних дій у випадку, коли ситуація вимагала від них активної й послідовної позиції, «ніколи не ставили перед собою загальнодержавних завдань», і, як правило, «поводилися ніби сторонні спостерігачі навіть у вирішених питаннях, що безпосередньо торкалися їхніх інтересів»⁷³. Вони залишалися політично пасивними навіть на рівні села і волості⁷⁴. Таким чином, аполітичність селянства становила специфічну рису їх менталітету та свідомості, що не дозволяло їм брати активної участі в політичному житті свого регіону.

Через свою байдужість більшість українців Закарпаття, порівняно з іншими національними меншинами Габсбурзької монархії, показали без-

ініціативність та інертність у громадському та політичному житті свого краю. Описуючи у 1861 р. боротьбу словаків проти угорського гноблення, О. Духнович відмічав пасивність українців у відстоюванні своїх національних прав: «А русини мовчать і сильно мадяризуються!!!»⁷⁵. Один із кореспондентів ужгородського часопису «Світ» причину у занепаді цієї газети, «Товариства св. Василя Великого», спілки «Руська Бесіда» та всіх інших започаткованих справ, бачив у легковажності, недбальстві та лінії закарпатців⁷⁶. Зважаючи на таку ситуацію, І. Гоцук опублікував у літературному журналі «Листок» статтю «Дремлющій русинъ», де, констатуючи «дрімоту» закарпатців, закликав їх «прокинутися від сну»⁷⁷. Аналогічні мотиви зустрічаються також у творчості закарпатського поета Ю. Ставровського-Попрадова⁷⁸.

Негативно вплинула на розвиток національного і суспільного руху в Закарпатті така риса українців як слабохарактерність, яка була особливо виразною у ХІХ ст. Дана вада часто ставала предметом критики журналу «Листок» та її редактора Є. Фенцика, котрий відзначав наявність великої кількості слабохарактерних людей і мізерну кількість громадян з сильним характером, принципових, благородних. І то, з жалем підкреслював, що останні живуть скромно, на периферії і є маловідомими для громадськості, а тому вплинути на розвиток громадського життя не можуть⁷⁹. В той же час ті, що займали високі посади і були відомими, своїх принципів не показували⁸⁰. Нарікання «Листка» торкалися не лише інтелігенції, а й селян, котрих у газеті названо «підлими» та «безхарактерними»⁸¹. У відповідь на дані зауваження чернівецька «Буковина» підкреслювала, що це інтелігенція винна у тім, що народ так впав, оскільки використовує «язичіє» чи російську мову, а не народну розмовну, внаслідок чого народ читати її книги чи іншу друковану продукцію не може⁸². Внаслідок цього, як констатувало «Слово»: «угро-руські справи» в ХІХ ст. – стояли «нижче критики»⁸³.

Одним з проявів безхарактерності інтелігенції та духовенства було боягузтво, яке 1894 р. стало предметом гострої критики одного із дописувачів ужгородського журналу «Листок». На його шпальтах з'явилося ряд статей у яких автор, під псевдонімом «П....ъ», приписував боягузливості відсутність всяких ознак народного життя в краї: громадського («Товариство св. Василя Великого» існувало лише формально), культурного, літературного (виходив лише журнал «Листок» і «Місяцеслов»), наукового рухів, які характерні для інших національних меншин Угорщини. Зазначав і на тому, що «пани боягузи» (інтелігенція і священники – Р. М.) відріклися рідної мови, а через них і «простий народ» (сільське населення) у школах не вчив і поступово забував її⁸⁴. Анонім пояснював, що під «боягузством» розуміє наступне: коли закарпатець перед чужоземцем приховує та заперече своє руське походження, показує зневагу до своєї народності, мови, літератури, народних звичаїв, релігії та церкви. Основи боягузтва анонім бачив у страхові, егоїзмі і т. д., загалом, у відсутності

всього того, що властиве мужності та сильному характеру. При цьому, найгіршим у боягузтві вбачав лицемірство⁸⁵. Формування такої вади характеру, як 1885 р. зазначав один із дописувачів «Слова», було спричинене жорсткою політикою денационалізації, яку проводили угорці відносно українців⁸⁶. Висловлені у львівській газеті зауваження вважаємо цілком слушними. Вони також співпадають з міркуваннями американської дослідниці О. Грабович, котра у своїх дослідженнях стверджувала наступну тезу: «чим суспільство пригніченіше, тим воно лицемірніше»⁸⁷.

Розглядаючи різні риси менталітету закарпатців та їх вплив на розвиток національного руху в краї, слід відзначити таку прикмету українського характеру як терплячість. Сформувавшись під впливом тривалого процесу асиміляції і будучи наслідком байдужості та боягузливості, вона призводила до інертності, безініціативності, конформізму*, споглядальності, постійного примирення тиском, здійснюваним угорською владою, й відігравала негативну роль як у житті окремої особистості, так і окремої соціальної групи чи нації загалом. Саме гіпертрофована терплячість, на нашу думку, була однією з причин майже повної відсутності громадського, культурного та політичного руху та спротиву політиці мадяризації на Закарпатті у 1871 – початку 1890-х рр. Недарма, перебуваючи 1918 р. у Празі, румун Морар (встановити його ініціали не вдалося – Р. М.), під час розмови з українським діячем С. Клочураком, зауважив наступне: «Бачиш, Степане, і ми повинні так робити, як чехи. За свободу треба боротись і терпіти. А ви, русини, так і ми, румуни, терпимо, але недостатньо боремось»⁸⁸.

Окрім вищезазначених негативних рис українського менталітету, русинам (як правило, селянам та невеликій частині інтелігенції) була властива й така риса як стійкість, під якою ми розуміємо здатність упродовж тривалого часу протидіяти тим чи іншим несприятливим чинникам. Цю якість українського характеру відзначав відомий галицький громадський діяч і вчений В. Гнатюк. У листі до чеського науковця В. Главачека він писав: «багато русинів-українців вже махнуло рукою на угорських русинів, вважаючи їх вповні пропавшими. Я не кладу ніякої ваги на нинішню інтелігенцію, але я переконаний, віруючи в народ, що коли він не загинув дотепер, то не загине в майбутньому»⁸⁹. Відомий галицький вчений, який цікавився історією і культурою Закарпаття І. Петрушевич також був переконаний у тім, що українців не так-то і легко «зламати»: «... розпитуючи про люд, я набрав пересвідчення, що він не змадяризуєть ся і за сто літ»⁹⁰. У свою чергу історик В. Шандор підкреслював, що український народ упродовж тривалого перебування у складі Угорщини та Австрії, «то падав гноблений і обезсилений, то знову підіймався, але ніколи не тратив

---

* Конформізм (від лат. *conformis* – подібний, схожий, відповідний) – форма суспільного буття, що ґрунтується на ідеях пристосуванства, пасивного й беззаперечного сприйняття існуючих порядків, ідей та цінностей, стандартів поведінки, моральних норм і правил, безумовного поклоніння перед авторитетами і т. п.

віри в самого себе. Мабуть під вражінням такої історичної дійсності створилась і приповідка «Твердий як русин»⁹¹. Ця приказка підкреслювала незламність духу українців (зрозуміло, за виключенням абсолютної більшості духовенства та інтелігенції, яка досить швидко піддалася процесу асиміляції – Р.М.), адже потрібно було чимало витримки, аби в складних, часто несприятливих і довготривалих умовах мадяризації та нищення угорцями української культури зберегти свою народність, віру, мову. «Це явище, – як зазначав В. Шандор, – заслуговує загального признання тим більше, що робили це (піднімалися після занепаду – Р.М.) упосліджений селянин і робітник з малою групою інтелігенції, якої переважаюча частина була вже поголовно змадяризована»⁹².

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що менталітет українців Закарпаття зазнав істотної деформації внаслідок їх перебування під владою Угорщини та проведення останньою політики асиміляції русинів. Цей процес вів до формування нових та загострення вже існуючих негативних рис характеру – комплексу меншовартості, безініціативності, пасивності, зрадництва, конформізму, мімікрії, призводив до нищення внутрішнього національного стержня українців, деформації їх національної свідомості та пам'яті, що стало серйозною перешкодою розвитку національного, суспільно-політичного та культурно-просвітницького рухів у краї. При цьому комплекс неповноцінності з його «рабською» психологією, будучи наслідком процесу денаціоналізації, у подальшому сам ставав причиною не лише загострення уже існуючих недоліків менталітету, але й сповільненого національного руху українців. Він гальмував активність окремої особистості, соціального стану та соціуму в цілому, робив їх пасивними, нездатними до розвитку, позбавляв волі до покращення власної долі, внаслідок чого нацією ставилися мізерні устремління у політичній, культурній і громадській галузях життя. Подолання даного комплексу, його похідних та інших вад українського менталітету дозволило б здійснити серйозний поступ на шляху національного розвитку, державотворення. Зазначимо й на тім, що наявний фактичний матеріал дозволяє стверджувати не лише про існування особливостей українського національного характеру в різних регіонах України, а й про його специфіку серед різних соціальних станів, різних часових відрізках.

Примітки

¹ Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу / М.Т. Юрій. – К.: Таксон, 1997. – 238 с.; Сенько І. Ментальність русинів-українців / Іван Сенько. – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1996. – 136 с.; Макаренко Е.М. Ментальність і формування політичної культури нації (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Е.М. Макаренко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2000. – 16 с.; Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як соціоментальна історична спільнота. – автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня

- доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2008. – 39 с.
- ² Цит. за: Макаренко Е.М. Названа праця. – С. 12.
- ³ Юрій М. Названа праця. – С. 131.
- ⁴ Юрій М. Названа праця. – С. 208-209; Грабович О. Колоніальна спадщина в сьогодишній Україні: кілька ключових питань / Оксана Грабович // Арка. – Київ. – 1994. – № 1(3). – С. 15; Маланюк Е. Малоросійство / Е. Маланюк. – Нью Йорк: Видання «Вісника» ООЧСУ, 1959. – С. 9-16; Шептицька Т.Л. Антималоросійський дискурс української літератури 1920-х – початку 1930-х років (на матеріалі «Літературно-наукового вісника»): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Т.Л. Шептицька; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – С. 5-8.
- ⁵ Штефан А. За правду і волю: Спомини і децю з історії Карпатської України від давніх давен до 1927 / Августин Штефан. – Кн. 2. – Торонто: Пробоем, 1981. – С. 48-49; Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877 рр.) // Літературно-публіцистичні праці. – Том 2. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 276-277, 281; Записка Александра Духновича. Отъ года 1861 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1995. – № 20. – С. 536; Корреспонденція. Дня 8 марта 1894 // Листокъ. – Унгарь. – 1894. – № 6; Децю з угорської Руси // Буковина. – Черновці. – 1897. – Ч. 30; Уріиль Метеоръ (И. А. Сильвай). Автобіографія. – Ужгород: Школьная Помощь, 1938. – С. 102; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К.А. Шабак; Ред. чеш., слов., польс., болг. текстов Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к.ф.н. В. Подяк. – Ужгород: Издательство В. Подяка, 2001. – С. 238; Документи розповідають. Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 51; Пап С. Історія Закарпаття / о. Степан Пап: Том III. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – С. 346-347, 436.
- ⁶ Цит. за: К. Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1862. – Ч. 3.
- ⁷ Справи русиновъ венгерскихъ. II. статья. Изъ Венгрии // Слово. – Львовъ. – 1861. – Ч. 33.
- ⁸ Явдыкъ Л. Історія Угорской Руси / Л. Явдыкъ. – Варшава, 1904. – С. 73.
- ⁹ Там само. – С. 72-73.
- ¹⁰ Цит. за: Записка Александра Духновича 1858 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1998. – № 21. – С. 369.
- ¹¹ Грабович О. Названа праця. – С. 16.
- ¹² Там само. – С. 15.
- ¹³ Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920 / Вікентій Шандор. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. – С. 97; Сміян П.К. Революційний та національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX – початку XX ст. / П.К. Сміян. – Л.: Вид-во Львівського уні-

- верситету, 1968. – С. 67; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К.А. Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болгар. текстов Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к.ф.н. В. Подяк. – Ужгород: Издательство В. Подяка, 2001. – С. 35.
- ¹⁴ З Угорської Русі. (Про жите тамошніх русинів) // Буковина. – Черновіцѣ. – 1889. – Ч. 17; Духнович О. Лист до Я. Головацького. Пряшов, 8 (20) V 1860 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862. Видав Др. Кирило Студинський. – Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905. – С. 496.
- ¹⁵ Цит. за: Рудловчак О. Олександр Духнович. Життя і діяльність / О. Рудловчак // Олександр Духнович. Твори: В 4 т., Т. 1. – Братислава–Пряшів, 1968. – С. 161.
- ¹⁶ Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877 рр.)... – С. 276-277.
- ¹⁷ Цит. за: Мадьяризація и латинізація // Слово. – Львовъ. – 1886. – Ч. 66.
- ¹⁸ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України / Августин Штефан. – Кн. 1. – Торонто: Пробоєм, 1973. – С. 231.
- ¹⁹ Цит. за: Маланюк Е. Названа праця. – С. 13.
- ²⁰ Дорошенко Д. Угорська Україна / Дмитро Дорошенко. – Ужгород, 1992. – С. 44.
- ²¹ Клочурак С. До волі. Спомини / Степан Клочурак. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978. – С. 53.
- ²² Маланюк Е. Названа праця. – С. 9.
- ²³ Там само. – С. 9.
- ²⁴ Для сохранения народа // Листокъ. – Унгарь. – 1895. – № 1.
- ²⁵ Цит. за: Дорошенко Д. Названа праця. – С. 10.
- ²⁶ Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948) / Павло Роберт Магочій. Авторизований переклад з англійської. – Ужгород, 1994. – С. 18.
- ²⁷ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. / Юрій Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998. – С. 13.
- ²⁸ Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) / Євген Чикаленко. – Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1955. – С. 86-87.
- ²⁹ Клочурак С. Названа праця. – С. 147.
- ³⁰ З угорської Русі // Буковина. – Черновіцѣ. – 1895. – Ч. 2.
- ³¹ Сенько І. Названа праця. – С. 102.
- ³² Пап С. Названа праця. – С. 313.
- ³³ Гнатюк В. Угроруська мізерія // Жите і слово. – Львів. – 1897. – Т. 6. Кн. 1. – С. 54.
- ³⁴ Лихутин М.Д. Записки о походѣ въ Венгрію въ 1849 году / М.Д. Лихутин. – Москва: Типографія А.И. Мамонтова и К, 1875. – С. 85-86; Петров А. Объ этнографической границѣ русскаго народа въ Австро-Угрии. О сомнительной «венгерской» нации и о недѣлимости Угрии /

- А. Петров. – Петроградъ, 1915. – С. 19; Scotus Viator. Racial problems in Hungary / Scotus Viator [R. W. Seton-Watson]. – London: Archibald Constable & Co. Ltd, 1908. – S. 59.
- 35 Цит. за: Пап С. Названа праця. – С. 316-317.
- 36 Лихутин М.Д. Записки о походѣ въ Венгрію въ 1849 году... – С. 86.
- 37 Цит. за: Шандор В. Названа праця. – С. 184.
- 38 Там само. – С. 184.
- 39 Клочурак С. Названа праця. – С. 59, 74.
- 40 Там само. – С. 49.
- 41 Там само. – С. 49.
- 42 Клочурак С. Названа праця. – С. 56; 3 листа тереблянського попа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про боротьбу селян проти політики мадяризації та католицизму. Теребля, 30 травня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 60; 3 листа мараморош-сигетського намісника єпископа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про вороже ставлення селян до попів і властей. Мараморо-Сигет, 4 червня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про... – С. 61-62.
- 43 Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / М.Т. Степико. – Київ: НІСД, 2011. – С. 301.
- 44 И. Ч. Наше равнодушіе одна изъ причинъ бѣдностей нашей // Листокъ. – Унгваръ. – 1886. – № 4; Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.) / Дмитро Данилюк. – Ужгород: Ват «Патент», 1997. – С. 190.
- 45 Наше равнодушіе одна изъ причинъ бѣдности нашей // Слово. – Львовъ. – 1886. – Ч. 24; Изъ Пряшевской єпархії // Слово. – Львовъ. – 1871. – Ч. 13; Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1864. – Ч. 61.
- 46 Цит. за: 3 угорської Руси // Буковина. – Черновцѣ. – 1895. – Ч. 2.
- 47 3 угорської Руси // Буковина. – Черновцѣ. – 1895. – Ч. 2.
- 48 І.С. 3 угорської України // Вістник Союзу визволення України. – Відень. – 1915. – Ч. 59-60.
- 49 Цит. за: Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877 рр.)... – С. 278.
- 50 Там само. – С. 278.
- 51 Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1873. – Ч. 2.
- 52 Охримович В. Вражія з Угорської Руси // Народ. – Львів. – 1895. – №6.
- 53 Нам нужно воспитывать характеры. Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1886. – Ч. 98; Наше равнодушіе одна изъ причинъ бѣдности нашей // Слово. – Львовъ. – 1886. – Ч. 24.
- 54 Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877 рр.)... – С. 279.
- 55 Смутный стан словесности народной у Русинов угорскихъ. Ужгородъ, въ Юніи // Слово. – Львовъ. – 1862. – Ч. 49; Гнатюк В. Сьвітлі духи на Угорській Руси. III // Буковина. – Черновці. – 1897. – Ч. 88; Сбли-

- жаймеся съ народомъ // Наука. – Унгварь. – 1905. – №. 42; З протоколу зборів попів Дубівського благочинницького округу про зростання антицерковних і революційних настроїв серед селянства. Дубове, 21 травня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про... – С. 59; З листа мараморош-сигетського намісника єпископа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про вороже ставлення селян до попів і властей. Мараморо-Сигет, 4 червня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про... – С. 61-62.
- ⁵⁶ Сенько І. Названа праця. – С. 43.
- ⁵⁷ Раковскій І. Обь основані Народного Дома для Угорской Руси // Свѣтъ. – Унгварь. – 1870. – Ч. 7.
- ⁵⁸ Там само.
- ⁵⁹ Кореспонденція газ. «Герег-Католикуш Семле» про розповсюдження солдатами, які повертаються з Росії, більшовицьких ідей серед населення Мараморської ської 15 грудня 1918 р. // Шляхом жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. Збірник документів. Том. І. (1917-1923 рр.). – Ужгород: Закарпатське обласне товариство, 1957. – С. 71.
- ⁶⁰ Цит. за: Присяжнюк Ю.П. Названа праця. – С. 24.
- ⁶¹ Еган Е. Економічне положенє руських селян в Угорщині / Е. Еган. – Прага, 1922. – С. 92.
- ⁶² Брацайко Іван. Декілько слів за угорсько-руське простонародне жите і поезію // Січ: Альманах в пам'ять 40-их роковини основаня товариства «Січ» в Відні. – Львів. 1908. – С. 180.
- ⁶³ І.С. З угорської України // Вістник Союза визволення України. – Відень. – 1915. – Ч. 59-60.
- ⁶⁴ Цит. за: Наша непорадність // Буковина. – Чернівці. – 1891. – Ч. 18.
- ⁶⁵ Руский нарид – руска мова // Буковина. – Черновцѣ. – 1888. – Ч. 24.
- ⁶⁶ Чикаленко Є. Названа праця. – С. 165; Лозовий В.С. Освіта, вірування та національна свідомість українського селянства на початку ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 360.
- ⁶⁷ Чикаленко Є. Названа праця. – С. 170.
- ⁶⁸ Цит. за: Лозовий В.С. Названа праця. – С. 364.
- ⁶⁹ Цит. за: Присяжнюк Ю.П. Названа праця. – С. 21.
- ⁷⁰ Там само. – С. 27.
- ⁷¹ Поліщук І. Ментальність українства: політичний аспект. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spilka.uaweb.org/library/poliszczuk.html>
- ⁷² Юрій М. Названа праця. – С. 214.
- ⁷³ Цит. за: Присяжнюк Ю.П. Названа праця. – С. 22-23.
- ⁷⁴ Там само. – С. 29.
- ⁷⁵ Записка Александра Духновича 1858 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1998. – № 21. – С. 365.

- ⁷⁶ Бѣдность, нищета, неимущество, убожество, скудность, недостатокъ, худобство... // Свѣтъ. – Унгарь. – 1868. – Ч. 17.
- ⁷⁷ Гощукъ І.Г. Дремлющій русинъ // Листокъ. – Унгарь. – 1899. – № 12.
- ⁷⁸ Къ Угро-Русскимъ // Листокъ. – Унгарь. – 1893. – № 16; Пряшевщина. Историко-литературный сборник. Главный редактор И.С. Шлепечкий. – Прага, 1948. – С. 199-200.
- ⁷⁹ Е.Ф. Нужно воспитывати характеры // Листокъ. – Унгарь. – 1886. – № 18; Нам нужно воспитывати характеры. Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1886. – Ч. 98.
- ⁸⁰ Нам нужно воспитывати характеры. Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1886. – Ч. 98.
- ⁸¹ Для сохраненія народа // Листокъ. – Унгарь. – 1895. – № 1.
- ⁸² З угорської Руси // Буковина. – Черновць. – 1895. – Ч. 2.
- ⁸³ Нам нужно воспитывати характеры. Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1886. – Ч. 98.
- ⁸⁴ Кореспонденція, дня 14 мая 1894 // Листокъ. – Унгарь. – 1894. – № 12.
- ⁸⁵ Кореспонденці. Отъ Лаборца, дня 2 февраля 1894 // Листокъ. – Унгарь. – 1894. – № 5.
- ⁸⁶ Изъ записокъ русскаго туриста // Слово. – Львовъ. – 1885. – Ч. 119.
- ⁸⁷ Грабович О. Названа праця. – С. 14.
- ⁸⁸ Ключурак С. Названа праця. – С. 97.
- ⁸⁹ Цит. за: Пап С. Названа праця. – С. 473.
- ⁹⁰ Цит. за: Світлик Н. Закарпаття у публіцистичній рецепції галичан (середина XIX – початок XX століття) / Світлик Н.М. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Ужгород, націон. ун-т. – Випуск 27. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – С. 291.
- ⁹¹ Цит. за: Шандор В. Названа праця. – С. 178.
- ⁹² Там само. – С. 178.

R. Major. Features mentality ukrainian Transcarpathia (mid XIX – early XX century). *The article analyzes several features of the mentality of Ukrainians of Transcarpathia in the middle of nineteenth – early twentieth century. It was proved that the formation of several such features was caused by the prolonged stay of the Ukrainian population under Hungary and Hungarian government's Magyarization policy. The process of denationalization of Ukrainian resulted in deformation of their national consciousness and memory, contributed to the formation of new and exacerbation of existing negative traits: betrayal, indifference, passivity, conformism and more. According to the author, it is hypertrophied patience that was one of the reasons for the almost complete absence of social activity and resistance of Ukrainians to politics of Magyarization in the 1870s – early 1890s. The paper defines such concepts as mentality, ethnic inferiority complex, madyaronstvo. The accent is made on the fact that inferiority complex was differently manifested in spiritual and secular intellectuals on the one hand, and peasants – main part of the Ukrainian people – on the other. Factual material led to the conclusion about the*

specifics of Ukrainian national character among different social classes, during different periods, in different regions of Ukraine.

Key words: *clergy, Transcarpathia, identity, intelligence, inferiority complex, madyaronstvo, Magarization, mentality, Rusyn, consciousness, Hungary, Ukrainians.*

Отримано 05.08.2014 р.

УДК 94 (477.43)

П. Білецький

УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ ПІДПРИЄМЦІВ У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

П. Білецький. Участь іноземних підприємців у харчовій промисловості Подільської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). У статті проаналізовано участь іноземних підприємців у розвитку підприємств харчової промисловості Подільської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано шляхи інвестування іноземного капіталу в підприємства харчової промисловості, розвиток матеріально-технічної бази, організація роботи іноземними фахівцями.

Ключові слова: *Подільська губернія, іноземні піддані, харчова промисловість, пивоваріння, гуральництво, млинарство, борошномельні підприємства.*

П. Билецкий. Участие иностранных предпринимателей в пищевой промышленности Подольской губернии (вторая половина ХІХ – начало ХХ ст.). В статье на основе архивных источников, материалов периодики, специальной литературы проанализировано участие иностранных предпринимателей в развитии предприятий пищевой промышленности Подольской губернии во второй половине ХІХ – в начале ХХ в. Определены пути инвестирования иностранного капитала в предприятия пищевой промышленности, развития материально-технической базы, организация работы иностранными специалистами.

Ключевые слова: *Подольская губерния, иностранные подданные, пищевая промышленность, пивоварение, винокурение, мукомольные предприятия.*

Участь іноземних підприємців і роль іноземного капіталу в соціально-економічному розвитку Подільської губернії пореформеного періоду вивчені недостатньо. Окремі факти цього знайшли відображення в тогочасній статистичній літературі й періодичних виданнях. Наступні покоління українських¹ і зарубіжних² дослідників нерідко наводили приклади участі іноземних підприємців в економічному житті Подільської губернії, але спеціально не вивчали їх роль у господарському житті краю. Водночас на